

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 449-465, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 21.10.2018 Kabul Tarihi: 28.12.2018

İRAN KAYNAKLARINA GÖRE NAZİ DÖNEMİNDE ALMANLARIN İRAN'DAKİ CASUSLUK VE PROPAGANDA FAALİYETLERİ

*According to Iranian Sources German's Spying And Propaganda Activities In Iran During
Nazi Period*

Mustafa ŞEHİTOĞLU*

Rahmi DOĞANAY**

ÖZ

Nazi iktidarının kurulduğu 1930'lu yıllar boyunca Almanlar yayılma ve büyük bir imparatorluk kurma fikriyle hareket ettiler. Bu nedenle "hayat alanı" olarak gördükleri doğu'ya yani Rus topraklarına, Kafkas ve İran petrollerine yönelik planlar geliştirdiler. Bu çerçevede, İran'da bir Alman sempatisi oluşturabilecek Beşinci kol yapılanması içine girdiler. İran'da, İkinci Dünya Savaşı'na kadar önemli sayıda teknik uzman ile Alman hayranlığı ve Alman gücüne inanan siyasi ortam oluşturmayı başardılar. Savaş sırasında İran, Müttefikler tarafından, Alman unsurları ve Beşinci kolun varlığı nedeniyle işgal edildi. Böylece Almanların kontrolünden çıktı. Ancak İşgal altındaki İran'da, Alman "Beşinci Kolu"nun çeşitli casusluk ve propaganda faaliyetleri devam etti. Almanların İran'daki faaliyetleri Sovyet Rusya topraklarına başlattıkları saldırının etkisizleşmesi ile son buldu.

Anahtar Kelimeler: İran, Almanlar, Beşinci Kol, Teknik Uzmanlar

ABSTRACT

During the 1930s, when the Nazi government was founded, the Germans were moved by the idea of spreading and building a great empire. Therefore, they developed plans for the East, where they thought was "the field of life", that is, the Russian territory and Caucasian oil. In this context, they entered into the "fifth column" structure, which could create a German sympathy in Iran. In Iran, they have succeeded in creating a political environment that believes in German admiration and German power, with a significant number of technical experts until the Second World War. During the war, Iran was occupied by the Allies due to the presence of German elements and the "fifth column". Thus, it came out of the Germans' control. However, in the occupied Iran, various spying and propaganda activities of the German "fifth column" continued. The activities of the Germans in Iran ended with the ineffectiveness of the attack they launched on the territory of Soviet Russia.

Keywords: Iran, the Germans, the Fifth Column, Technical Experts

Giriş

İran'da, XIX. yüzyılın neredeyse tamamında İngiltere ve Rusya'nın büyük bir nüfuz mücadelesi içinde olduklarını ve 1907 yılında çatışmaları bitiren bir anlaşma imzaladıklarını görüyoruz. Bu anlaşmanın neticesinde İngilizler Basra Körfezi'nde konumlarını sağlamlaştırmış ve böylece Bağdat demiryolunun inşasının Almanlar tarafından tehdit edilmesinin önü alınmıştı.¹ İngiltere'nin bu bölgede ve İran'da, Rusya ile rekabetinin nedeni Hindistan'ın güvenliği meselesiydi. Güçlü Almanya ve onun öncülüğünde kurulan İttifak Bloku göstermişti ki, gelecekte bu bölgelerde bir Alman tehlikesi söz konusu olabilirdi. Bu yüzden İngiltere'nin çıkarları İran'ı, Ruslarla paylaşmayı gerektiriyordu. Rusya da İran üzerinde İngiltere ile çatışmasızlık politikasını benimsemiş ve iki ülke arasında başlayan görüşmeler, 1907 yılında Grey-Izvolzky Anlaşmasının imzalanmasıyla

* Dr., Muş Alparslan Üniv. İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl. MUŞ e-posta: m.sehitoglu@alparslan.edu.tr

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ. rdoğanay@firat.edu.tr

¹ Sened Şomara 2, Dışişleri Bakanlığı, Yayınlanmış Rapor, *Esnadi-yi Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom, Revabit-i İran ve Amrika, Münderecat-ı Matbuat, Kongreha ve Konferansha ve Konferans-i Tehran*, C. 8, Muavenat İrtibat ve İttilaa Risane-yi Defter-i Reis-i Cumhur Merkez Pejohiş ve İsnad, Naşr. Hane-i Kitab, Tehran 1392, s. 11.

sonuçlanmıştı. Grey-Izwolsky Anlaşması ile İran paylaşılmıştı.² Buna göre; İran üç bölgeye ayrılıyordu. İran petrolünün belirlediği politikanın da etkisi ile İran'ın kuzeyi Rusya'nın nüfuz alanı olarak belirlenmiş, İran'ın güney ise, İngiltere'nin nüfuz alanı olarak sayılmıştı. Arada kalan İran toprakları ise tarafsız bölge olarak belirlenmişti.³

İran devleti, toprakları üzerindeki Rus ve İngiliz rekabetini kırmak amacıyla üçüncü bir ülkeyi de İran'da çıkar sahibi yapmayı istiyordu;⁴ İran, psikolojik açıdan ülkesinin siyasi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmayan ve İran'a uzak mesafede olan güçlü bir üçüncü ülkenin dostluk ve himayesini kabul etmeye hazırdı. Fransa, ABD veya Almanya bu tür bir ülke olabilirdi. Bunlar arasında Amerika özel bir üstünlüğe sahipti. Rıza Şah yönetiminin başlarında bu statünün Amerika tarafından doldurulması olanağı yüksekti. Ancak Amerika'nın bu yıllarda benimsediği inziva siyaseti bu tür bir durumun gerçekleşmesine engel oldu. İran yönetimi, böyle bir stratejinin siyasi sonuçlarını göz önüne alarak, gündün güne artan bir şekilde Almanya'nın İran'da ekonomik çıkarlarının ilerlemesi karşısında olumlu bir tutum sergiledi.⁵

Almanya ilk defa XX. yüzyılın ilk yıllarında Basra Körfezi'ne (Fars Körfezi) ilgi gösterdi. Berlin – Bağdat demiryolu projesi Almanya'nın bu hattaki yayılmacı hareketinin başlangıcıydı. Doğal olarak İran da bu açıdan Almanya için önemli bir bölge sayılıyordu. Kuşkusuz Almanya'nın gelişmekte olan sanayisi için yeni pazarlar bulma yönündeki çabası doğudaki bu ilerleyişinde önemli bir faktör sayılıyordu. Almanya Basra ve İran limanlarında merkezler oluşturarak güney yönünden hareketini başlatmaya çalıştı.

1901 – 1902 yıllarında Almanya İran'a ürün ihraç eden ülkeler arasında yedinci sırada yer alıyordu, ancak Almanya'nın İran ile ticareti hızla ilerledi. 1904 yılında İran'da şubelerini açan Alman Woenckhaus şirketi Almanya'nın ticari itibarının Basra Körfezi'ndeki temel unsuruydu. Alman ticari gemi taşımacılığı hatlarının temsilciliğini de yüklenmiş olan Woenckhaus şirketi deniz yoluyla Alman ürünlerini Basra Körfezi'ne taşıyordu. Almanya yavaş yavaş İran'da ekonomik konumunu güçlendirdi. Öyle ki 1914 yılında İran ticaretinin genelinin %4,7'siyle Rusya ve İngiltere'den sonra üçüncü sırada yer aldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesiyle Almanya ve İran'ın ticari ilişkileri kesildi.⁶ Ancak bu yıllar sırasında geçmişte iki ülke arasında mevcut ticari ilişkilerden öte Almanya İran'ın bağımsızlık ve özgürlüğünün savunucusu olarak ortaya çıktı. Alman siyasi ve istihbarat subayları, İranlıları Ruslar ve İngilizlere karşı bir tür gerilla savaşı vermeleri için kışkırttı. Her ne kadar Almanlar askeri açıdan önemli bir konum kazanmamış olsalar da bunun karşısında İranlı milliyetçi odaklar arasında özel bir sempati elde ettiler. Almanlar İranlı milliyetçileri – demokratlar ve ülkelerinin yabancı kuvvetler tarafından işgal edilmesinden dolayı rahatsız olan milletvekillerini – desteklediler. Bunun ötesinde Almanya, Kirmanşah'ta konuşlu Nizamü'l-Saltane hükümetini maddi ve manevi olarak destekledi ve resmi siyasi ilişkiler kurarak bu hükümeti resmen tanıdı. Doğal olarak Almanya'nın bu tür girişimleri ve uygulamaları İran'ın milliyetçileri ve aydın orta sınıflar üzerinde olumlu bir etki bıraktı. Buna ek olarak İranlılar, İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün açıkça ve resmen tanındığı Brest–Litovsk anlaşmasının 7. Maddesinin onaylanması sebebiyle Almanlara minnettardılar. Bu yüzden Almanya İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü hakkında herhangi bir emperyal planı olmayan, Rusya ve İngiltere ile çatışan bir güç olarak tanınmıştı. Bu faktör savaş

² Süleyman ERKAN, “İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)” Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 1, 2010, s. 92-116.

³ Şükrü S. Gürel, *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniv. Siyasal Bil. Fak. Yay. Ankara 1979, s. 49.

⁴ N. Cami, *Gozeşte Çerağ Rah-ı Ayende Est Tarih-i İran Der Fasile-i Do Kudta 1299-1332*, Neşr: Koknüs, Tahran 1362, s. 68-69.

⁵ Ali Aşgar Zerger, *Tarih-i Revabit-i İran ve İngiliz Der Dovre-i Rıza Şah*, (Tercüme. Kaveh Beyat), Naşr. Pervin, Tehran 1372, s. 351.

⁶ Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini Ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yay. Ankara 2012, s. 47.

sonrası yıllarda Almanya'nın savaş öncesi konumunu elde etme yönündeki çabalarını kolaylaştırdı ve İranlıları üçüncü bir güç arayışında etkili bir şekilde Almanya tarafına çekti.⁷

İran'da, 1921 darbesi sonrasındaki gelişmeler kuvvetli Alman taraftarı bazı milliyetçilerin iş başına gelmesine neden oldu. Meclisin bazı milletvekilleri, İranlı aydın ve devlet adamı Seyyid Hasan Takizade ve Horasan hükümdarı Nizamü'l-Saltane gibi şahsiyetler Alman hayranıydılar. Almanya, İran'ın hedeflerine ilişkin gösterdiği destek nedeniyle bu grubun alaka ve saygısını kazanmıştı. Onlara göre Almanya İran'ın doğal ticari ortağı ve ülkenin sanayileşmesi çabalarında uygun bir partnerdi.

Bu sırada Weimar Cumhuriyeti Almanya'nın doğudaki eski faaliyetlerini, özellikle de İran'daki konumunu yeniden canlandırmaya çalıştı. Almanlar, İran'da çeşitli fabrikalar tesis ederek ve ticari imtiyazlar elde ederek konumlarını güçlendirdiler.⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da faaliyet gösteren kişilerden bazıları Almanya Dışişleri Bakanlığı teşkilatında önemli mevkiiler edindiler ve Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Blücher'in (1931-1935) ifadesiyle; bu kişilere dış siyasetin devam ettirilmesi sorumluluğu verildi. Bu yıllarda birçok faaliyet gösteren ve söz konusu listede en tehlikeli Alman unsur olarak nitelendirilen "Alman Lawrence" Wilhelm Wassmuss, Alman Dışişleri Bakanlığı Doğu Bölümü Başkanlığı'na atandı.

31 Ocak 1926'da iki ülke arasında ilk ticari anlaşma imzalandı. Ancak siyasi ve ticari ilişkilerin güven kazanması için uygun zeminin hazırlanması, bunun için de zaman gerekiyordu. Bu tür bir amaca ulaşmak için Timurtaş, görünüşte Şah'ın direkt talimatları doğrultusunda çok fazla çaba gösteriyordu. Saray Bakanı Tirmurtaş 1926 – 1927 yılları arasında Sovyet yetkilileri ile gerçekleştirdiği müzakerelerden sonra, Berlin'i ziyaret etti ve Almanya ile daha çok iki ülke arasında teknik işbirliğine ilişkin birkaç mukavele ve anlaşma imza girişiminde bulundu. Alman kuruluşları, İran demiryolu yapımı projesine katılmaları konusunda teşvik eden Timurtaş'tı.

1928 – 1930 yılları arasında kapitülasyon hakkına sahip güçler bu alanda İran ile anlaşma imzaladıkları vakit, Almanya Hükümeti de siyasi, ticari ve gemi taşımacılığı ilişkilerinin düzenlenmesi için İran Hükümeti ile yeni bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma iki ülkenin birçok karşılıklı ilişkisini kapsayan hukuki ve diplomatik bir çerçevenin temelini oluşturdu. Bu sırada Alman teknik uzmanların, mühendislerin ve hocaların istihdamı için Almanya Hükümeti, şahıs ve özel şirketler ile bazı anlaşmalar imzaladı.

Ticari ilişkiler açısından da Almanya kimi başarılar elde etmişti. 1925-1926 yıllarında Almanya'nın İran'a ihracat oranı savaş öncesine göre artmış ve İran'ın ithalatının tamamının % 5 ini karşılıyordu. 1929 yılında Almanya İran'ın ithalatının % 6 sını karşılayarak % 32 ile İngiltere, % 30 ile Sovyetler Birliği ve % 7 ile ABD'den sonra dördüncü sırada ve makine ihracatı açısından ise birinci sırada yer alıyordu. Şah, Almanya ile yakın ilişkiler kurulmasına oldukça fazla ilgi gösteriyordu. Zira Alman menşeli ürünleri, özellikle de makineleri uygun fiyata tedarik etmek istiyordu.⁹

Diğer taraftan İran, Almanlar için oldukça uygun bir zemin olarak ortaya çıktı. 1920'li yıllarda İran-Almanya ticaretinin ilerlemesi birkaç unsurun bileşeninden kaynaklanıyordu. Öncelikle Birinci Dünya savaşı sonrası yıllarda Alman ürünlerinin üretiminin giderleri çok azdı ve bu durum İran gibi yeterince güçlü olmayan bir pazar için büyük bir ayrıcalık ve meziyet sayılıyordu. Dış ticaretlerini yeniden canlandırma peşinde olan Alman kuruluşlar, uzun vadeli kredilerin verilmesine olumlu bakıyorlardı. Buna ek olarak Alman ticari temsilcileri işlerinde ciddiyet ve övgüye değer bir ilgi gösteriyorlardı. Örneğin Alman boya üretim kuruluşları, İranlılara boyaları kullanma yöntemini öğreten uzmanları kendi temsilcilerinin hizmetine vermişti. İkinci olarak Almanya, İran'a sanayi makinelerinin arzı alanında kendi üstünlüğünden son derece faydalandı. İran'da Alman makineleri önemli bir üne sahiptiler. Ayrıca Almanlar, Sovyetler Birliği topraklarında transit geçiş

⁷ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 352-353.

⁸ İrec Zovki, *İran ve Kudretha-yi Bozrg Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, pajenk Neşr, Tehran 1367, s. 18.

⁹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 357-358.

kolaylıklarına sahip olduklarından ülkenin kuzey bölgelerinin ihtiyaç duyduğu ağır makineleri yüksek taşıma bedellerinden kaçınarak Kafkasya üzerinden ülkeye sokabilirlerdi. Sovyetler Birliği transit yolu, İran ve Almanya ticareti açısından uygun ve hızlı bir yol sayılıyordu. Bu şekilde Almanlar, ürünlerini daha ucuz fiyatlarla İran'ın daha gelişmiş ve daha kalabalık kuzey bölgelerine ulaştırdılar. Ancak Ruslar İran'a gelen Alman ürünlerin transit geçiş kolaylıklarını sınırlandırmayı istiyorlardı. Bu sebeple Almanlar, Türkiye'de yer alan Trabzon – Tebriz kara güzergâhı ile ilgilendiler. Güney güzergâhları da yeniden açıldı ve Hansa deniz taşımacılığı güzergâhı da 1924 Nisan ayından itibaren düzenli taşıma seferlerini başlattı.¹⁰

Alman makinelerinin İran'ın silahlanma projeleri ve diğer sanayi programları için önemi, Alman mühendis ve teknisyenlerin istihdamına yol açtı. 1920'li yıllarda yaklaşık 453 Alman vatandaşı tüccar, öğretmen ve teknik personel sıfatıyla İran'da çalışıyordu. 1927 yılında Doktor Millspaugh liderliğindeki Amerika mali danışmanlar heyeti İran'dan ayrıldıkları zaman İran'ın mali ve bankacılık kurumlarında Alman uzman ve danışmaların istihdamının önü açıldı ve yeniden İranlıların Almalara karşı iyi niyeti belirginleşti. 29 Eylül 1927'de ülkenin mali ve ekonomik durumu hakkında danışmanlık yapması amacıyla üst düzey bir Alman uzmanın ve diğer bir Alman uzmanın istihdam edilmesine yönelik bir kanun onaylandı. Bu uzmanlar sadece danışmanlık yapma şeklinde çalışabilirlerdi. 1928 yılında bir Alman vatandaşı hesap işleri genel müdürlüğü makamına, bir diğer Alman vatandaşı ise mali işler müdürlüğü makamına tam yetkiyle atandı. Böylece İran Milli Bankası (Bank-i Milli-i İran) Almanlar tarafından ele geçirildi ve tedricen ülkenin iç ve dış işlemleri onların denetimi altına girdi. İran mali işlerinin Almanlar tarafından idare edilmesi söz konusu kurumların itibar kazanmasına sebep oldu. Bu pozisyonlara ek olarak askeri sanayinin yönetimi ve Tahran Teknik Okulu'nun idaresi Alman uzmanlara devredilmişti.

Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanların İran'daki faaliyetleri daha çok ticari ve mali işlerle sınır olsa da, onlar taşımacılık ve iletişim gibi diğer bazı alanlarda da nüfuz elde ettiler. Aslında Almanya'nın İran'da nüfuzunun belirgin özelliklerinden biri Almanların her şeyden önce ülkenin iletişim alanına girmeye çalışmalarıydı. Şubat 1926'da İran'ın bütün iç hatlarında havayolları tekel hakkı 1927-1932 yılları arasında Alman Junkers kuruluşu tarafından elde edildi.¹¹ Böylece İngiltere havayollarına verilen Basra (Fars) Körfezi sahilleri hatlarından biri dışında havayolları hizmetleri tekeli bu şirket tarafından elde edildi. Öyle görünüyor ki Almanlar İran pazarlarında yatırım yapmak ve ürünlerini sunmak için iletişim üzerinde kontrolü zaruri görüyorlardı. Ayrıca teknik ve idari açıdan Alman uzmanlar ve ürünler İran'da özel bir üne sahiptiler. İranlılara göre Junkers uçakları İran'ın hava koşulları ile uyumlu olup güvenilir araçlar sayılıyorlardı. Bu yüzden İran kendi hava kuvvetlerini kurmak istediğinde Junkers uçaklarını satın almayı da incelemiştir. Buna ek olarak Alman kuruluşlar ve uzmanlar İran'ın demiryolu ağının inşasına da katıldılar. Bu projenin kuzey bölümü ve Bender-i Şah – Şahi hattını 1928 yılında bir Alman şirketi inşa etti. 1930'lu yıllarda demiryolu için gerekli malzemeleri Alman kuruluşları İran'a ihraç ediyorlardı.

Almanya'nın çıkarlarının İran'da hızlı ilerlemesine bakıldığında şunu ifade etmek gerekir ki Sovyet Rusya ve İngiltere sömürsüne karşı, 1920'li yıllarda Rıza Şah'ın üçüncü güç stratejisinin gerçekleşmesi Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin müsamahası olmaksızın mümkün görülmemektedir. Aslında bu yıllar boyunca bu iki ülkenin çıkarları Almanya'nın çıkarları ile çatışmadığı gibi her ikisi de basit bir şekilde Almanya'nın İran'daki varlığını diğer tarafın nüfuzunu azaltma yönünde kullanmaya çalışıyordu. Sovyetler Birliği coğrafi konumu açısından İran ve Almanya arasında ekonomik ilişkilerin yeniden kurulmasında önemli bir rol ifa etti.¹² Sovyet Rusya, Alman ürünlerinin kendi topraklarından İran'a geçişini kolaylaştırarak İngiltere ile rekabet etmeye çalışıyordu. Ruslar bu şekilde sadece ürünlerin nakliyesinde fayda sağlamakla kalmıyor aynı zamanda İran'ın dış dünya ile ticaretini ve ilişkisini de kendi kontrolü altında tutuyorlardı. Bu yüzden Sovyetler Birliği yönetimi İngiltere'nin hâkimiyeti ile mücadele yönünde bir araç olarak Almanya'nın ilerlemesine olumlu

¹⁰ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 357-358.

¹¹ Raymond Furon, *İran*, (Çev. Galip Kemalî Söylemezoğlu) Hilmi kitabevi, İstanbul 1943, s. 195.

¹² Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 359-361.

yaklaştı. Bununla birlikte 1920'li yıllar içinde, Sovyetler Birliği sanayi ürünleri, yün ve metal ürünler gibi mamulleri İran'a satışta Almanya ile rekabet edecek durumda değildi. Bu sebeple Sovyetler Birliği kendi nüfuzu altında olan İran'ın kuzey eyaletleri üzerindeki kontrolünü koruyamamaktan da korkuyordu. Bu durum Sovyet makamlarınca: "Almanların faaliyetleri sürekli ve düzenli bir şekilde gelişmektedir, öyle ki önceden hazırlanmış bir plana göre şekillenmiş, ortak bir liderlik ve önderliğe sahip görülmektedir" diye belirtilmiştir.¹³

Diğer taraftan Sovyet Rusya yetkililerine göre, Almanya'nın İran'daki faaliyetleri İngiltere Hükümetinin de göz yumması şeklindeydi. Almanya ve İngiltere işbirliğinin kısmen petrole olan ortak ilgilerinden kaynaklandığı düşünülüyordu. Yani İngiltere üretici ve Almaya tüketici olarak bu durumdan yararlanıyorlardı. İran'da İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin Almanya'yı kendine doğru çekmeye çalıştığı konusunda herhangi bir kuşku yoktu. Bu durum İran ve İngiltere petrol alanlarının verim ve kazancını arttırmada etkili olabilirdi. Durum hakkındaki Sovyet düşüncesi, "Bu çıkara ve İngiltere'nin alakasına bakıldığında İran'ın, Almanya konusunda İngiltere'nin onayını alarak tarafsızlık siyaseti izlediği" şeklindedir.

İngiltere'nin küresel siyaseti ve çıkarları Almanya'nın ekonomik varlığının yeniden canlanmasını gerekli kılıyordu. Zira savaş sonrası yıllarda İngiltere için söz konusu olan temel mesele ekonomik meseleydi ve küresel ticaretin yüksek bir büyüme seviyesine ulaşmaması durumunda İngiltere ekonomisinin küçülme ihtimali fazlaydı. İngiltere açısından Almanya köklü bir ekonomik krize maruz kaldığı sürece Avrupa ve dünya ekonomisinin yeniden yükselmesinin mümkün olmayacağı açıktı. Bu nedenle İngiltere Almanya'yı ticari yönden rahatsız etmiyor ve İran gibi İngiliz nüfuz alanı olan yerlerde serbest bırakıyordu. Almanya'nın kendini İran'da ticari olarak rahat hissetmesi, buradaki faaliyetlerini büyütmesine neden olmuştur. İngiltere açısından Almanya'nın varlığı Sovyet nüfuzunun İran'da büyümesi karşısında uygun bir engel sayılıyordu. İngiltere'nin tutumunun daha iyi anlaşılması için şu önemli hususu dikkate almak gerekir; 1921 İngiltere-Sovyetler Birliği ticaret anlaşması ve 1933'te Almanya'da Nazi hükümetinin işbaşına gelmesine kadar İngiltere'de, Sovyetler Birliği karşıtı kamuoyu nedeniyle Sovyetler Birliği-İngiltere ilişkileri gittikçe kötüleşiyordu.¹⁴ Bu dönemde özellikle 1930'un ilk yıllarında İngiltere'nin çıkarları, Almanların doğuda elini serbest bırakmasını gerektiriyordu. Almanlar da sırası gelince İngiltere siyasetinin bu yönünden en iyi şekilde faydalandılar.

İngiltere'nin İran'daki temsilcileri Almanya'nın faaliyetlerini gözetim altında tutup, takip ediyorlardı. Onlar bu faaliyetler hakkındaki çıkarımlarında, Almanya'nın nüfuz çabasının ekonomik olduğu sonucuna varıyorlardı. İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Bürosu Sekreteri Lingman, Almanların İran'daki faaliyetlerine ilişkin bir raporda şöyle yazdı:

"Alman meselesine bu açıdan bakacak olursak birçok korkunç yönü ortadan kalkacaktır; Almanların bu uygulamaları, İranlıları ulusal topraklarına daha fazla bağlanma yönünde ise zatiîlerinin hükümetinin (Britanya kralı) Almanlar tarafından gerçekleştirilen bu tür barışçıl bir nüfuz ve tesire karşı çıkması olası görünmemektedir. Ancak büyük sayıda Alman çiftçiler için mümkün olan en uygun bölge, örnek olarak Huzistan'da ikamet kastıyla gemiden incek olurlarsa o vakit 1898 yılında Lord Lansdowne'un yaptığı gibi İngiltere Dışişleri Bakanı idari görevlerine bakarak haklı itirazını gündeme getirebilir. Şimdi saldırgan ruh halini yitirmiş olan Almanlar oldukça makul bir toplulukturlar. Wilhelm Strauss eğer İran'ı Alman ekonomist, tüccar ve sömürgeciler için uygun bir at koşurma alanı olarak görüyorsa şu hususu açıkça idrak etmelidir ki Britanya Fars körfezi bölgesinde ve İran'ın doğu sınırlarında ihlali bundan daha fazla mümkün olmayan bazı hak ve çıkarlara sahiptir."¹⁵ Öte yandan İran'da bulunan Almanları ekonomik çıkarları açısından izleyen

¹³ Ali Asğar Zerger, *a.g.e.*, s. 363.

¹⁴ Ali Asğar Zerger, *a.g.e.*, s. 363-364.

¹⁵ Ali Asğar Zerger, *a.g.e.*, s. 365-366.

İngilizler, işi şansa bırakmıyor ve 1933 anlaşması ile İran petrolü hakkında daha fazla taahhüt alıyorlardı.¹⁶

1933'ten İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik İşgaline Kadar İran'da Alman Varlığı ve Casusluk Faaliyetleri

İran politikası açısından Weimar ve Nazi dönemi arasında fark gözetmek zordur. Hitler'in 1933'te gücü elde etmesi mevcut siyasete sadece daha fazla hız kazandırdı. Alman diktatör dünyayı istila etmek için düşündüğü planda İran'a önemli bir rol vermişti. Naziler döneminde Almanya'nın yöntemleri geçmişe kıyasla sadece daha fazla cesurcaydı. Ancak bu ülkenin genel hedefleri – Almaların İran'daki konumunu güçlendirmek – olarak aynı kaldı.¹⁷ Hitler'in Almanya'nın gerek iç gerekse dış siyasetine kattığı şey yeni bir ruh haliydi.

Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya'nın batılı ülkeler ve Sovyet Rusya'ya cephe alması, Rıza Şah yönetimindeki İran'ın, Alman yanlısı dış politika sergilemesine neden olmuştur.¹⁸ Nazilerin egemenliğinin ilk yıllarında ticari ilişkiler normal ilerleyişine devam ediyordu. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısında bu ilişkiler ani bir hız kazandı. Bu dönemde ticari ilişkilere birkaç kültürel ve psikolojik faktör daha eklendi. İran-Almanya ticari ilişkileri ve bu ilişkilerin doğal sonucu olarak taraflar arasında kurulan siyasi ve kültürel ilişkiler derinleşti. Ticari ilişkilerin hızlı gelişimi İran – Almanya ilişkilerinin en bariz yönü sayılabilir. Bu konunun anlaşılması için 1932 -1933 yıllarında Almanya'nın İran'ın tüm dış ticaretindeki payının % 8,1 olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Hâlbuki bu miktar 1936-1937 yıllarında % 21,4'e ve 1938 – 1939 yıllarında % 41,5 ve 1940-1941 yıllarında en yüksek miktara yani % 45,5'e yükseldi. Almanya 1936 – 37 yıllarında İran'ın dış ticaretinde ikinci sırada ve 1938-39 yıllarında İran'ın ithalatının % 39,6'sını karşılayarak ve İran'ın ihracat ürünlerinin 44,8'ini satın alarak bu alanda ilk sırada yer aldı.¹⁹

İran devleti 1929 – 1933 ekonomik dünya krizinin öncesinde ülkenin dış ticaretini kuvvetle denetim altında tutmuş ve devletin tekeline almıştı.²⁰ Döviz anlaşmaları alanında dış ticarete devlet tekeli kanununun onaylanmasından sonra da kimi kısıtlamalar meydana geldi. Gerçekte İran serbest piyasa dairesinin dışına çıkıyor, devletin dış ticaret üzerindeki tekeli ve döviz kısıtlamalarıyla trampa (takas) ticaretine yöneliyordu.²¹ Trampa anlaşmalarına yönelme, özellikle de bu anlaşmaların imzalanması ekonomik karar almaların temel direklerinden birine dönüştü. Dış ticaret açısından bu ekonomik sistem özellikle İran gibi devlet tekelinin bulunduğu ülkeler için oldukça uygundu.

Ekim 1935'te İranlı bir heyet Berlin'i ziyaret ettiklerinde 30 Ekim'de iki ülke arasında bir trampa işlemleri anlaşması imzalandı. Bu anlaşma İran'ın dış ticaretteki temel sorununu yani yabancı ürünleri satın alma için gerekli döviz azlığını kısmen veya tamamen çözdü. Bundan böyle İran'da, sadece Almanya'dan ithal edilen ürünlerin ücretini, milli banka (Bank-i Milli) hesabına veya bankada açılan ortak trampa hesabına riyal olarak yatırılması yeterliydi. Aynı şekilde Almanya'da da İran'dan ithal edilen ürünlerin değeri mark olarak, İran Milli Banka'sının takas hesabına veya özel ortak trampa hesabına yatırılması yeterliydi. İran ürünlerinin Almanya'ya ihracatı için mevcut trampa anlaşmalarına göre artık ihracat izinlerine ihtiyaç yoktu. Buna ek olarak Almanya'dan ürün ithalat izinleri de karşılıklı ihracat faturaları sunmaya ihtiyaç olmaksızın alınıyordu. Bu durum Alman ürünlerinin İran'da diğer ülkelerin ürünlerine kıyasla (elbette Sovyetler Birliği dışında) arz açısından üstün bir konuma sahip olmasına sebep oldu.

¹⁶ *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389, s. 10.

¹⁷ Corc Lenzovski, *Rekabet-i Rusya ve Garb Der İran*, Tercüme. İsmail Rain, Naşr. İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1353, s. 175.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Alkım Yay. İstanbul 2010, s. 264.

¹⁹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 368-369.

²⁰ Ali Rıza Emîni, *Tarih-i Revabıt-i Harici-yi İran Ez Kaçariyye Ta Sükuti Rıza Şah*, Hatt Sevvom, Tahran 1382, s. 271.

²¹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 369.

İran ve Almanya'nın iç ekonomik siyasetleri de eşi görülmemiş bu karşılıklı ticari alış verişin gelişmesinde etkiliydi. Almanya, bir tür yeniden ekonomik yapılanma ve silahlanma dönemi içerisine girmiş, bu nedenle de hayati derecede hammaddeye ihtiyaç duyuyordu. Bu ihtiyaçların temini Almanya'nın milli siyasetinin ayrılmaz bir parçası ve bu ülkenin dış ticaretinin asıl hedefine dönüşmüştü. Bu sebeple ekonomik bir saldırıya başlamış ve denizaşırı (Almanya dışında) yerlerde bazı kaynaklar bulma dışında başka bir çaresi yoktu. Almanya doğuya ve güneye yöneldi. Almanya piyasadan satın alma kabiliyetine sahip değildi. Bu sebeple yün ve pamuk gibi daha ucuz, doğu ürünlerini satın almaya razıydı.

İran'ın ekonomik durumu da tamamen Almanya'nın koşullarıyla uyuşuyordu. Ticari bir durgunluk döneminde ve yabancı sermayenin yardımı olmaksızın büyük bir ekonomik kalkınma projesini hayata geçirme girişiminde bulunan İran, Almanya gibi trampa anlaşmalarına yönelmeye mecburdu. Sovyetler Birliği bir tarafa, Almanya gibi İran'ın üretebileceği pamuk, yün, hububat, kuru gıdalar, deri vb. ürünleri satın almaya söz vermiş hiçbir ülke bu alanda İran'ın resmi siyaset koşullarına yanıt veremezdi. Bununla beraber Almanya karşılık olarak İran'ın endüstriyel kalkınması için gerekli tüm makine ve teknik yardımları verebilecek bir ülkeydi. İran'ı imtiyazlı Nazi devleti anlaşmasına yönlendiren şey, İran'ın zirai ve sanayileşmemiş tamamlayıcı ekonomisinin niteliği ve aynı şekilde coğrafi konumuydu. Ayrıca Almanya ile yakınlık İran'a herhangi bir tehlike yönlendirmiyordu. İran'da işbaşına gelen her hükümet Sovyetler Birliği'nin siyasi ve ekonomik nüfuz ve etkisinden kaynaklanan tehlikelerden açıkça haberdardı. Buna karşılık Almanya tarafından bu tür tehlikeler hissedilmiyordu.²²

Almanya, İran'ın sanayileşme programında gözle görülür bir şekilde etkindi. İran'ın genç sanayisinin temelini Alman makinelerinin oluşturduğu söylenebilir.²³ 1930'un son yıllarında Almanya, İran dokuma sanayisinde kullanılan makinelerin %55'ini temin ediyordu ve neredeyse hafif sanayinin tümünü kendi tekeline almıştı. İran'ın güneyinde 9 kumaş dokuma fabrikası inşasının projesinin 6'sı ve bölgesinin bütün elektrik üretme işletmelerinin inşasını Almanlar almışlardı. Ayrıca bölgenin bütün eğitim işleri de Almanların kontrolündeydi. Alman ürünlerinin İran'a ihraç ettiği ürünlerin hacmi İran'ın 1937 yılında 20 milyon mark ticaret dengesinde açık verecek ölçüde yüksekti. Bu denge açığı sonraki yıl 32,6 milyon marka yükseldi. Almanya devleti bu sorunun çözümü ve Almanya'nın İran'dan alımlarını artırmak için İran'a bir danışma heyeti gönderdi. 1935 sonrasındaki yıllarda İran'ın ihraç ettiği pamuğun yaklaşık % 60'ını, yünün % 80'nini, kuru gıdanın % 50'si ve derinin % 35'ini Almanya satın alıyordu.

İran ve Almanya'nın ekonomik ilişkileri geliştikçe bu iki ülkenin karşılıklı çıkarları günden güne artan bir şekilde birbirine bağlanıyordu. İran kendi hammaddelerini dış pazarlara ihraç etmek istediği zaman Almanya'nın onayını da almak durumunda kalıyordu. Yavaş yavaş mevcut etkili çıkarların ve ticari geleneğin nüfuzu her türlü siyasi değişikliği daha da zorlaştıracak ölçüde kökleşiyordu. Yakın ve daimi bir işbirliğinin kurulması için bazı projeler inceleniyordu ve İran, ekonomik ve sanayileşmiş güçlü bir ülke olmanın koşulunu, Almanya'nın yol göstericiliği ve işbirliğinde arıyordu. Buna ek olarak İran devleti ve çeşitli Alman şirketleri arasında geniş yelpazede ürünlerin teslimatı hakkında imzalanan kapsamlı anlaşmalar sadece ticari alanda çözülmesi mümkün olmayan, siyasi müdahale gerektiren sorunlar ortaya çıkardı. Bu yüzden bu ilişkilerde siyaset faktörü de gündeme geldi. Bu mesele Almanların küresel yayılma ve nüfuz genişletme siyasetlerini canlandırdıkları 1935 yılından sonra aşikar oldu. Kısa bir süre sonra siyasi hedefler öncelik kazandı ve yavaş yavaş ticaret, sırf ekonomik ihtiyaçları karşılama yönünde bir faktör olmaktan çıkıp, diğer rakip güçler karşısında siyasi nüfuz edinme aracına dönüştü. İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere ile olumsuz ilişkileri de bu arada Almanya'nın yararına olan başlıca faktörlerdendi.²⁴

²² Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 371-372.

²³ Ali Asker Şemim, *İran Der Dovre-i Saltanat-ı Alihazret Muhammed Rıza Şah Pehlevi*, Naşr. İbn Sina Tehran 1346, s. 4-5.

²⁴ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 372-373.

İngiltere'nin petrol karşısındaki tutumu ve Sovyetler Birliği'nin İran karşısında yapıcı olmayan siyaseti İngiltere ve Rusya karşıtı millî duygulara meydan verdi. Ayrıca İran'da, bu muhtelif eğilimlerin İngiltere'ye karşı bir nefretin meydana gelmesine sebep olduğu söylenebilir.²⁵ Almanlar bu karışıklıktan faydalanmak için farklı koşullarla İranlıların isteklerini karşılamaya hazırıldılar. İran'ın stratejik önemi Almanların hiçbir olanağı göz ardı etmemesine neden olmuştu. İranlılar ise Nazilerin mali ve ekonomik önerileri ile bu büyük gücün göstermiş olduğu saygı ve teveccüh karşısında etkileniyorlardı. Hem muktedir hem de İran'da çıkarları olan bir ülke olarak Nazi Almanya'sının varlığı, bu ülke ile işbirliği ve yardımlarının olumlu karşılanmasına sebep oldu.

Rıza Şah Almanya'da nasyonal sosyalizmin konuşlanmasından memnundu; zira Nazi'lerin güçlenmesiyle Almanya'daki İranlı komünistlerin faaliyetleri ve bu ülkede usulen Şah rejimine muhalif bütün cephe ortadan kalkıyordu. Şah için Nazi hükümeti önceki Alman hükümetinden veya diğer demokratik Avrupa hükümetlerinden daha memnuniyet vericiydi. Çünkü bu tür bir hükümet gazete ve gazetecileri kontrol altında tutuyordu.

Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Blücher, hatıralarında Şah'ın kendisine şöyle dediğini yazmaktadır: "Güce dayalı yönetim şekli bu dönemde tek mümkün hükümet şekli sayılmaktadır; aksi halde milletler komünizmin kucağına düşeceklerdir." Aynı şekilde Almanya'da nasyonal sosyalist partinin hükümete gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin gözle görülür şekilde iyileştiği hususunu da vurgulamaktadır. Blücher'in ifadesiyle Şah, Hitler'in kendisinin hükümetine ve genel olarak İran ve İran'ın ihtiyaçlarına ilgi göstermesinden memnundu.²⁶ Ayrıca Nazilerin Bolşeviklere olağanüstü düşmanlığının da Rıza Şah'ın Hitlerin hükümetine ilgi göstermesinde çok etkili olduğu hususunu göz önünde bulundurmak gerekir. Rıza Şah'ın komünizm ve komünizmin İran'da yayılma olasılığından duyduğu korku, onun dış siyasetinde temel parametre sayılabilir. 1930'un ilk yıllarından itibaren İran'da komünist faaliyetlerin bastırılması şiddetle devam ediyordu. Böylece Almanya'da Nazizm'in ortaya çıkışı Sovyet tehlikesini zayıflatma yönünde uygun bir faktör olarak rağbet gördü.

Almanya'nın hızlıca küresel bir güce dönüşmesi İran Hükümeti ve Şah'ın gözünden kaçacak bir mesele değildi. Almanya'nın İran'daki propagandaları da Hitler liderliğinde hızlı silahlanmayı ve yeniden yapılanmayı yansıtmada herhangi bir çabadan kaçınıyordu. Almanya Avrupalı rakipleri karşısında daha fazla güç kazanırken İran'da da saygınlığı ve itibarı arttı. Almanya uzak bir güç sayılıyordu, bu yüzden silahlı kuvvetlerinin gelişmesi İranlıların sempatisini kazanıyordu. Bundan dolayı Almanya'nın ekonomik ve siyasi gücü artarken bu ülkenin makam statüsü de yükseldi. İran ve Almanya yakınlaşması dünyanın bu bölgesinde güç dengesinde önemli bir rol ifa etti. Almanların İran'da aktif rolü ve çıkarları Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda olduğu gibi Rusya ve İngiltere'ye artık her istediklerini yapma izni vermiyordu.

1935 yılının sonlarından itibaren birkaç üst düzey Nazi yetkilisi dostane İran ziyaretleri gerçekleştirdiler. Bunlar arasından Almanya Ekonomi Bakanı Hjalmar Schacht ve Nazi Partisi Gençlik Teşkilatının lideri Baldurvon Schirach sayılabilir. Bu ziyaretler ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili oldu. İran liderleri için büyük bir gücün üst düzey yetkililerinin ziyareti doğal olarak İran'ın gelişmesi ve kalkınmasına dair bir nişane sayılıyordu ve İran'ın kendini daha güçlü hissetmesine neden oluyordu.

1938 yılında İran Milli Şura Meclisi Başkanı Berlin'i ziyaret etti ve ayrıntılı teşrifatlarla Hitler ve diğer üst düzey Alman makamlar tarafından huzura kabul edildi. Alman Nazi yetkililer ve İranlı devlet adamları arasındaki bu mükerrer ziyaretler normal iyi ilişkilerin belirtilerinden daha fazlasıydı. Alman liderler İran devletine her alanda hizmet sunmaktan ihmalkârlık yapmadıklarını göstermek istiyorlardı. Alman dış siyasetini planlayan kişiler, İran'da petrole dayalı çıkarlar elde etme peşindeydiler. Öyle görüyor ki 1937 yılından itibaren İran ve petrol şirketi (Anglo Iranian Oil

²⁵ İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 23.

²⁶ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 374.

Company) arasında meydana gelen ciddi sorunların ve ilişkilerin bozulmasının nedeni kısmen İran dış siyasetinde Almanya'ya yönelme eğilimlerinin ortaya çıkmasıyla ilgiliydi.²⁷

1930'lu yılların sonlarında Nazi Almanyası İran'da propandif ve kültürel faaliyetlerini artırdı. Bu stratejinin kendisi Almanya'nın, Ortadoğu ülkeleri karşısında daha geniş siyasetinin bir parçası sayılıyordu. İran ve Almanya cemiyetleri çeşitli yayınlar basmış, konuşma ve ziyaretler düzenlemiş ve genel olarak iki ülke arasında kültürel alış verişini kolaylaştırmaya çalışmışlardı.²⁸ 1933 yılından itibaren Farsça, Antik İran (İran-i Bastan) adında bir dergi yayınlamaya başladılar. Bu dergi Alman Propaganda Bakanlığının birkaç resmi organından biri sayılıyordu ve yavaş yavaş İran'ın kültürel hayatında önemli bir rol edindi. Antik İran (İran-i Bastan) İran'ın yeni nasyonalizmini ve ülkenin eski iftihar kaynaklarını övmeye yönelik etkili makaleler yazdı.

Almanlar, özellikle Rıza Şah'ın ve İran'ın kibir ve gurur hissinden uzak olmadıklarını bilerek, Almanya Devleti Reich Kabinesinin özel emirnamesiyle Nürnberg etnik yasalarının İranlıları kapsamadığını ve İran Arya ırkının saflığını resmi olarak tanıdı. Kuzey Aryanların ve Zerdüş ümmetinin manevi birliğini vurgulayarak bu Aryai efsaneden iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek için faydalanıldı.²⁹ Görünüşte bu etnik teori İranlılar arasında kabul gördü.

Almanya'nın İran'a özel ilgisinin sebebi düşünüldüğünde; İran'ın Sovyetler Birliği, Afganistan ve Hindistan arasındaki stratejik konumu bir taraftan Türkiye ve Irak (Arap milliyetçiliğinin merkezi) ile uzun sınırları diğer taraftan etkili bir propaganda merkezi olarak İran'ın değerini arttırıyordu. Buna ek olarak petrol rezervleri ve petrolden elde edilen gelirler açısından İran'ın varlıkları önemli bir faktör sayılıyordu.

Almanya için son derece önem arz eden bir diğer şey, savaşların başlaması durumunda hammaddesi ve uygun atmosferi sebebiyle İran'ı kendi yanına almaktı. Gerçekte doğuda tarafsız bir İran'ın varlığı Almanya'nın uzun vadeli çıkarları açısından önemliydi. Bundan dolayı İran'ın tarafsızlığını ve bağımsızlığını koruma yönündeki eğilimi Almanya tarafından destek buluyordu. Bu çerçevede Almanya, Rus ve İngiliz baskıları karşısında İran'ın direnme gücünü takviye etme politikasına yöneliyordu.

Almanya'nın asıl amacı bölgede İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin konumunu zayıflatmaktı. Almanya ticareti bu amaca ulaşmak için bir araç olarak seçti. Almanya, Şah'ın milliyetçi siyasetini destekleyerek ve yardım ederek İran'ın Ortadoğu'da bir istikrar unsuruna dönüşmesinde etkili oldu. Böylece Almanya'nın nüfuzunu arttırarak rakiplerinin nüfuzunun azalmasına yardımcı oldu.³⁰

Ancak özellikle 1936 yılından itibaren somutlaşan Almanların faaliyetlerinin şiddetlenmesi ve Alman unsurlarının İran'da yaygın varlığı ile İran'daki İngiliz yetkililerin dikkati bu konuya yöneldi. İngiltere büyükelçisi Hodgson bir raporunda; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini Almanya'nın İran'daki nüfuzunun kapsamına, özellikle ticaret alanındaki nüfuzuna çekti. Hodgson, Yaklaşık 400 kişi olarak tahmin edilen İran'daki Alman vatandaşlarının nüfusuna değinerek sayılarının artışını hatırlattı. Ona göre Almanya, İran'da henüz önemli çıkarlara sahip değildi ama bu sayıda Alman vatandaşının varlığı dikkat çekiciydi. Hodgson raporunun sonunda her ne kadar Almanya'nın ordu ve idari teşkilat içerisinde nüfuzu önemsiz ise de ancak bir gün Britanya'nın İran'da askeri bir Alman heyetinin varlığına şahit olmasının uzak bir ihtimal olmadığını ve Almanların çıkarlarına ulaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmayacakları konusunda uyarı yapmaktadır.³¹

Bundan dolayı İngilizler, 1936 yılından itibaren Almanların varlığı ve faaliyetlerini özellikle birçok Almanın ikamet ettiği İsfahan gibi güney şehirlerinin merkezlerinde dikkatle izlediler. Bu alanda Britanya ve Sovyetler Birliği gizli servisleri arasında bir tür işbirliği kurulmuştu.

²⁷ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 375-376

²⁸ İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 21-22.

²⁹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 376-377.

³⁰ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 378.

³¹ İngiltere büyükelçisi Hodgson'nın 13 Ekim 1935 tarihli yayınlanmış raporu. Bkz: Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 379.

Almanya'nın İran'ın ekonomik hayatında hızlı ilerleyişinden kaynaklanan tehditten dolayı kaygılanan yalnız İngiltere değildi. Rusların kaygı ve endişeleri İngilizlerden de fazlaydı, zira Şah'ın ülkenin kuzey bölgelerini Sovyetler Birliği'nin ekonomik hâkimiyetinden kurtarmak için nasıl Almanya'nın varlığından yararlandığını görüyorlardı. Sovyetler Birliği de Almanya ile rekabette ne zaman İran sanayisini Almanya'nın mali yardımlarına dayandığını görse ucuz ürün satışı operasyonuna başvuruyordu. Ruslar 1937 yılından itibaren bu konudaki kaygılarını açıkça ifade ettiler.

Sovyetler, Almanların sızmasından kaynaklanan tehlikeyi bertaraf etme yönünde daha gerçekçi bir siyaset izlenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca İranlı yetkililere, Sovyetler Birliği'nin Alman faşistlerin İran topraklarından küresel yayılmacılık yönünde bir üs olarak faydalanmalarına izin vermeyeceği konusunda ikazda bulunmuşlardı. Sovyet Rusya'ya göre Almanlar, İran'ın uluslararası alandaki siyasetini tamamen değiştirmeyi amaçlıyorlardı.³²

1938 yılından itibaren İran ve Sovyetler Birliği ilişkileri bozuldu ve bu ilişki bozukluğu kısmen Almanya'nın nüfuzundan kaynaklanıyordu. 1938 Mart ayında Tokyo'ya uçuş halinde olan Lufthansa uçakları Meşhed'e iniş izni aldıkları zaman³³ Sovyetler Birliği yönetimi bu duruma yönelik itirazını İran yönetimine teslim etti. İran Almanya'nın Meşhed askeri havaalanında gerekli araçlara ve izinlere sahip olduğunu kabul etmedi. Sovyet yetkililer, aynı yılın Ağustos ayında da tekrar Almanların İran'daki faaliyetlerine itiraz etmiş ve Sovyet gazeteleri bu konuda kimi makaleler yayınlamışlardı. Sovyetler Birliği'nin düşmanca tutumu Almanların İran'ın kuzey ticaretinde hızla Sovyetler Birliği'nin konumuna benzer bir konum elde etmelerinden dolayıydı. Bu yüzden Ruslar İran ile olan ticari anlaşmalarının yenilenmesi için (bu anlaşmanın süresi 1938 yılında sona eriyordu) gerçekleşen müzakerelerden istifade ile İran hükümetini baskı altına almak istiyorlardı.³⁴

Almanlar siyasi faaliyetlerini artırdılar ve bu aşamadan itibaren Almanya'nın propaganda ve nüfuzunu, uluslar arası alandaki yeni rolünü sınamaya çalıştı. Ayrıca Almanya gelecekte kendi nüfuz bölgeleri olarak öngördüğü İran'ın bölümlerinde Rusya ve İngiltere'nin konumunu sarsmak için çabaladı. Almanlar İran ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin bozulmasından istifade ile kendi ekonomik çıkarlarını genişlettiler. İran ve Sovyetler Birliği ticari anlaşmasının askıda olduğu 1938-1939 döneminde Alman ticari unsurları İran'ın ihracatını Almanya'ya doğru yönlendirmeye ve aslında Sovyetler Birliği'nin İran ticaretindeki payını kapmaya çalıştılar. 1938 yılında İran ve Almanya arasında yeni bir trampa sözleşmesini de içeren yeni bir ticari anlaşma imzalandı. Nihayet 1937 yılının sonlarından itibaren İngiltere de Sovyetler Birliği'nin bu konudaki endişesini dikkate aldı. Şu hususu da göz önünde bulundurmak gerekir ki yine bu yıldan itibaren Almanya ve İngiltere ilişkileri süratle vahim bir hal aldı. İngiltere yavaş yavaş Hitler'in Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da oluşan durumu değiştirmeye dayalı dış siyasetinden kaygı duymaya başlamış ve Almanya'nın Avrupa'nın üstün gücü olmasından endişelenmişti. Hitler'in 30 Ocak 1937 tarihinde sömürge elde etme ve İspanya'ya müdahale yönünde Almanya'nın çabalarının şiddetlenmesi meseleleri hakkındaki Almanya'nın dış siyasetine ilişkin bildirisini, Alman nasyonal sosyalizm sisteminin saldırgan mahiyeti hakkında geriye herhangi bir kuşku ve şüphe bırakmadı.³⁵

Almanya, İran'da iki farklı yöntem kullanarak hedeflerine ulaşmaya çalışıyordu. İlk yöntem trampa anlaşmaları imzalayarak ve kredi vererek İran'ı markın geçerli olduğu bir anlaşmaya bağlı kılmaktı. Diğer yöntem ise düzensiz ve dağınık takas anlaşmalarıydı. Bu yöntem, genellikle anlaşmaya taraf ülkenin serbest döviz ekonomisine sahip olduğu durumda kullanılıyor ve siyasi hedef güdülmüyordu. Almanya, İran karşısında izlediği siyaset açısından birkaç yıl içerisinde ikinci yöntemden birinci yönteme, yani açık siyasi ekonomik sızma yöntemine yönelmişti ve İran süratle mark uygulama alanına çekilmişti.

³² Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 380-381.

³³ BCA, 030_10_00_00_60_406_14_1.

³⁴ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 382-383.

³⁵ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 384-385.

İran'ın Almanya'ya bağımlılığının artması, Almanya ihracatının devamı ve sürekliliği ile İran'ın yeni sanayisi için önem kazanacak ölçüye ulaştı. Bu yüzden İran'ın Almanya'ya olan bağımlılıktan kısa bir süre zarfında kendisini kurtarmasının imkânı yoktu. Aksine savaşın başlaması ile İran tekrar her zamankinden daha fazla Almanya'dan ihracata bağımlı kaldı.

Her ne kadar Almanya'nın İran'da siyasi ve ekonomik nüfuzu İngilizleri çok fazla kaygılandırmasa da, İran'da ikamet eden Almanların sayısındaki artış İngilizlerin dikkatini çekmişti. İran'da mukim Almanlar örgütlüydüler ve Alman vatandaşları Nazizm ideolojisini kabullenmeleri noktasında baskı görüyorlardı.³⁶

Rıza Şah'ın üçüncü güç siyaseti haddinden fazla Almanya'ya bağlılığa sebep olmuştu, Rıza Şah'ın bile kurtulmayı zor olarak gördüğü bir bağlılık oluşmuştu. Almanya'nın İran'ın sanayi, demiryolu ve havayollarına el atması, Almanya'yı ülke işlerinde en nüfuzlu yabancı güce dönüştürdü.³⁷ Bu durum, İran'ı İkinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'da Almanya'nın İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne karşı en aktif casusluk ve propaganda merkezi olarak kullanmasını sağlamıştı.

Almanya ülkenin banka, eğitim, petrol ve savunma sanayisi alanında fazla bir hâkimiyete sahip değildi. Ancak Almanya'nın teknik verimliliği ve bu ülkenin dokuma ve taşıma gibi temel sanayisinin kurulması alanında İran'a yardım etmeye olumlu bakması, Almanya için seçkin bir konum ortaya çıkardı. Alman danışmanların istihdamı, Almanya ve İran yakınlaşmasının bir diğer yönüydü. Ancak tedricen üçüncü güç siyasetini (çıkar sahibi olmayan ve uzak bir ülke ile dostluğu) oluşturan unsurlardan bazıları değişti.

Şah, Almanya'nın teknolojisi ve üstünlüğüne olan sağlam inancı sebebiyle açık bir eğilim gösteriyordu. Bu sebeple Şah, İran'ın üçüncü güç siyasetinin bölgede Rusların ve İngilizlerin çıkarlarını tehlikeye maruz bırakmadığı sürece her iki ülkenin razı oldukları gerçeğini anlamaktan aciz kaldı. Belki de Şah, İran'ın, Rusya ve İngiltere'nin sultanından kurtulmasının Almanya'ya dayanmaksızın mümkün olmadığı görüşündeydi. Ancak bu siyaset sonunda istenilen neticenin aksine sonuçlandı.³⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İran, Almanya taraftarı olan Metin Defteri'yi başbakanlığa getirerek bu konudaki politikasını açıktan göstermiş oluyordu.³⁹

İşgal Dönemi Alman Beşinci Kolu'nun İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri

Beşinci kolun faaliyetleri savaştan çok önce başlar. Beşinci kol, ilerde harp edilecek ülkeye tedricen girer ve yerleşir. Kendi hareket ve faaliyet sahalarını her yönden ve her cepheden inceler. İlk safhada, ilgili alanlarda kullanacağı elemanlarını seçer ve işin gereğince çalışmaya koyulur. Barış zamanı faaliyetleri böylece devam eder ve olgun bir zemin hazırlanır. Beşinci kol, savaşta harekete geçmek için işaret bekler. Cephede hareket başladığı zaman, önceden hazırlanmış olan zemin üzerinde çeşitli olaylar patlak verir. Artık beşinci kol, gizli ordu halinde girdiği ülkenin içinde taarruza başlamıştır.⁴⁰

Naziler, İran'a savaştan çok önce ticaret ve teknik heyetler göndermişti. Bu heyetlerin ülkelerine dönüşünden sonra, hâlâ orada duran ve yıllarca gizli kapaklı işler görerek konsolos ya da konsolos yardımcısı olarak atananlar vardı.⁴¹ İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman Almanlar, İran havaalanları, demiryolu, silah fabrikaları ve sanayi kuruluşlarının yapımında en önde geliyorlardı. Bütün bu alanların ihtiyaç ve teçhizatı Almanya'dan satın alınıyordu. Sanayi, iletişim ve taşıma kuruluşlarında Alman uzmanların konuşlu olduğu açıktı. Bu uzman, danışman ve aynı şekilde Alman tüccarların arasında Franz Mayer, Gamotta ve Elres gibi tanınmış Nazi unsurlar görülüyordu.⁴²

³⁶ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 389.

³⁷ Huşeng Ameri, *Rıza Şah ve Thevvilat-ı İran-ı Muassır*, Naşr. Ferdosi, Stockholm 1393, s. 260-261.

³⁸ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 391.

³⁹ Anuşirvan Halatberi, *Mahbusiyin Müttefikin Der İran (1324-1322)*, Ahura, Tehran 1385, s. 34.

⁴⁰ Selahattin Ertürk, *Propaganda ve Beşinci Kolun İkinci Dünya Harbinde Oynadığı Roller*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1951, s. 9.

⁴¹ Curt Riess, *Casuslar Savaşı 1932-1942*, (Çev. Ö Andaç Uğurlu), Örgün Yay. İstanbul 2005, s. 302-303.

⁴² N. Cami, *a.g.e.*, s. 69.

Bernhardt Schulze ismi de önemli casuslar arasında anılabilir. Schulze, Almanya'nın Tebriz konsolosuydu ve Kızıl ordu askerleri şehre girmeden önce Tahran'a kaçtı. Daha sonra Schulze ve oğlu İran'ın güneyine kaçtılar ve Kaşkai aşireti arasında tahrik ve komplo çalışmalarına başladılar.⁴³

Alman casusluk örgütü olan beşinci kolun faaliyetleri, Almanya konsolosluğundan idare edilmekteydi. Özellikle iki kişi, Mayer ve Gamotta Fırtına Ordusunun mensuplarıydılar ve Shnakers şirketinde önemli işlerde çalışmaktaydılar. Amerika Birleşik Devletleri özel elçisi Dreyfus'a göre; Mayer, Alman SS örgütünün bir üyesi ve İran'da Alman casuslarının liderliğini üstlenmiş önemli biriydi. Mayer, İran'ın bütün kurumları, bakanlıkları ve ülkenin yaşamsal noktalarına girip çıkan bir casustu. Ancak görünüşte Alman ticaret ve sigorta şirketlerinin temsilcisiydi. İran'daki propaganda faaliyetleri genellikle uzun zamandır İran'da yaşayan arkeolog Aylres tarafından idare edilmekteydi. Radyo istasyonunda, demiryolunda ve diğer hizmetlerde yer alan Almanlar, Shnkers ve Furustal şirketleri gibi ticari örgütlerin temsilcileri olarak İran'ın tamamına yayılmışlardı. Bu nedenle İran'ın tüm önemli nokta ve servislerinde Alman casusları mevcuttu. Casusluk merkezi Tahran'da Kahve Ev (Brown House) adında bir Alman kulübüydü. Bu örgütün aktif, kabiliyetli ve disiplinli her bir üyesi görevleri sabotaj veya İran'a saldırı durumunda Alman kuvvetlerine yardımcı olmak için iyi eğitilmiş kişilerdi.⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularının Sovyet Rusya topraklarına saldırısından sonra İngiliz-Sovyet ittifakı kuruldu.⁴⁵ Bu ittifak sonrası Müttefikler, Alman beşinci kolunun İran'daki varlığını bahane ederek İran'ı işgal ettiler.⁴⁶ İran'a birden fazla nota veren İngiliz ve Sovyet hükümetleri,⁴⁷ İran hükümetinden Alman beşinci kolunun İran'daki varlığına son vermelerini ve Alman unsurlarını sınır dışı etmelerini istediler.⁴⁸

İran'ın işgalinden sonra ülkede bulunan Almanların sayısını belirlemek kolay değildi. Müttefik kuvvetlerin İran'a girdikleri günlerde Almanların ne kadarının (Türkiye üzerinden Avrupa'ya) kaçmayı başardığı bilinmiyordu. Aynı şekilde İran'da kaç Alman vatandaşının Sovyetler Birliği ve İngiltere askeri yetkilileri tarafından tutuklandığı da belirlenememişti. İran'da ikamet eden ve varlıkları Müttefikler için herhangi bir tehlike teşkil etmeyen Alman vatandaşlarının dikkate değer bir kısmı, Ruslar ve İngilizler tarafından tutuklandılar. Yaklaşık yüz kadar Alman'ın ise saklandığı tahmin ediliyordu. Geriye kalan Almanların İran'ın güney bölgelerine yani Fars ve Kaşkai bölgesine kaçtıkları ve Nasırhan Kaşkai'nin himayesi altında yer aldıkları konusunda çeşitli raporlar, İran devleti ve İngiliz kaynaklarına ulaşıyordu. Fakat bu bölge, merkezi hükümetin nüfuz alanının dışındaydı ve İran hükümeti bunlara karşı herhangi bir girişimde bulunamazdı.

Bazı raporlarda ise kimi Alman vatandaşlarının İsfahan'ın güneyinde Bahtiyari aşiretine sığındığı ve orada saklandıkları aktarılıyordu. Franz Mayer ve Roman Gamotta, iki seçkin Nazi casusunun 1941 yılının başlarında İran'a girdiği konusunda söylentiler hâkimdi. İngiltere karşı casusluk örgütünün çok gizli ibareli raporunda, yaklaşık 20 ila 30 Alman Nazi casusu ve faal unsurunun İran'da mevcut olduğu öngörülmüştü.⁴⁹ Buna ek olarak İran'da gizli şekilde yaşayan başka Almanlar da vardı ve İngiltere karşı casusluk unsurları bu Almanları Nazi taraftarı olarak sayıyorlardı.

Alman ajanları, İran'da nüfuz edinme ve konumlarını sağlamlaştırma konusunda başarılı olmuşlardı. İran'daki Alman teknik uzmanların gerçek görevi İran'ın milli devletini ve hayatını kendi

⁴³ Core Lenzovski, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁴ N. Cami, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁴⁵ Edgar Schumacher, *İkinci Dünya Harbi Tarihi*, (Çev. Lütfullah Ecevit), Askeri Bas., İstanbul 1948, s.132.

⁴⁶ *Derbare-i Sevvom Şehrivar ve Neş İran Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, Merkezi Pejuhiş ve Neşr-i Ferheng Siyasi-i Dovran-i Pehlevi, Tehran 2536 (1356), s. 61-62.

⁴⁷ Ali AşğarZerger, *a.g.e.*, s. 430-431.

⁴⁸ Vatan 25 Ağustos 1941.

⁴⁹ Kave Beyat, *Sutun-i Pencom: Guşeha-i Ez Faaliyetha-yi Avamil-i Alman Ber Esas-i Esnad-i Mahremane-i Britanya (İran 1320-1324)*, Muesse-i Ferhengi-Hüneri Cihan-i Kitab, Tehran 1391, s. 19-21.

nüfuzu altına almaktı. Buna karşılık işgalci Müttefikler, İran'ın içişlerine müdahalelerini en aza indirmeyi taahhüt etmekteydiler. Müttefiklere göre Almanlar, Tahran emniyet müdürünü kendi ücretli çalışanı haline getirmişlerdi. Bu yüzden Müttefikler, birçok Nazinin olduğu İran kurumlarının temizlenmesini istiyorlardı.⁵⁰ Hükümet, İran'daki kışkırtmalara bir son vermeye karar vermişti. Bütün Beşinci kol mensuplarını temizlemek için çeşitli tedbirler alıyordu. Ayrıca İran hükümeti neşrettiği bir tebliğinde, Mihver lehine propagandayı da yasaklıyordu.⁵¹

Nazi unsur ve casuslarının İran'daki varlığının tehlikesi, İran ordusunun general ve subayları Almanlarla işbirliği yaptıkları zaman daha fazla önem kazandı. Zira İranlı subayların Ruslar ve İngilizlere beslediği nefret biliniyordu. İran ordusunun birçok subayı, İran'da Müttefiklere karşı sabotaj ve bozgunculuk eylemlerinde bulunmak istiyorlardı. Ocak 1942'de bir grup general, Franz Mayer ile temas kurup, kendisinden İran'da Müttefiklere karşı direniş ve mukavemet merkezleri oluşturulmasını istediler. Mayer, subayların yardımlarıyla "İran Milliyetçiler Hareketi" (Nühzeti Milliyyun-i İran) adında bir teşkilat oluşturmayı başardı. Bu durum karşısında İngiliz karşı casusluk yetkilileri, İran ordusunun kimi üst düzey subaylarının şüphe uyandıran girişimlerini dikkatle izliyorlardı. İngilizler, özellikle İsfahan ordu komutanı Tümgeneral Zahidi'yi ve yardımcısı Albay Furuher'i gözetim altında tutuyorlardı.⁵² İngiliz karşı casusluk yetkililerinin şiddetle şüphelendikleri bir diğer kişi ise Fars bölgesi Milli Şura Meclisi Vekili Habibullah Novbaht idi ki, bu şahıs aktif olarak Alman taraftarı grupları Tahran'da yönlendirip liderlik yapıyordu.⁵³ Novbaht, kabileler ve aşiretler konusunda uzman olan Schultze adında bir Nazi unsurunu kendilerini ayaklandırması amacıyla Kaşkai aşiretine götürmüştü. Mayer ise İsfahan'da tümgeneral Zahidi ile müzakerede bulunmuş ve isyan etmesi için onunla anlaşmıştı. Zahidi, Mayer'e Stalingrad'ın düşmesinden sonra bu girişimi gerçekleştirme sözü vermişti.⁵⁴ Bu planın eyleme geçirilmesinden önce Mayer'in İsfahan'daki gizli merkezi tespit edildi ve sakladığı belgeler Müttefiklerin eline geçti.

Kasım 1942'nin ilk günü, İsfahan'da İngilizler için çalışan Ermeni bir muhbir, İngiliz ajanlarını Mayer'in saklandığı eve götürdü. İngiliz ajanları, Mayer'in evinde kendisine ait birçok belge, delil, mektup ve notlar buldular. Bu belge, not ve mektupların incelenmesi ile Alman beşinci kol ve casusluk örgütünün İran'daki faaliyetleri ortaya çıktı. Ulaşılan bilgiler, İngilizlerin haberdar olduğundan çok daha fazlaydı ve bu belgeler, Mayer'in İran'da hareketin organizatörü olduğunu gösteriyordu. Mayer, İran'daki birçok yazışmasını, Muhammed Hüseyin Veziri adında biriyle gerçekleştirmişti ki, bu şahıs Franz Mayer'in İran'daki yakın arkadaşı, işbirlikçisi ve yardımcısıydı. Ayrıca Alman casusluk örgütünden Berthold Schultze'nin de Mayer ile yazışma ve temasta bulunduğu ortaya çıktı. Schultze, Kaşkailer arasında saklanmış ve Nasırhan Kaşkai tarafından himaye ediliyordu. Ele geçirilen belgeler ışığında Kummel ve Weissrock gibi şahısların Alman gizli servisinin İran'daki casusları oldukları ortaya çıktı.⁵⁵

İran'da faaliyet gösteren Alman beşinci kolunun üç gurup olarak teşkilatlandığı anlaşılıyordu.

İlk gurup, Almanya için çalışan ve İsfahan'da olduğu tahmin edilen Franz Maier'in etrafında toplanan bir gruptu. Tahran ve Şiraz'da kurumsal şubeleri bulunan bu grup, onların en tehlikelileri sayılırdı.

İkinci gurup, görünürde nispeten daha az tecrübeli olduğu anlaşılan ve Müttefik kuvvetler hakkında bilgi ve istihbarat toplamakla meşgul olan bir gruptu. Kirmanşah ve Tahran bölgesinde

⁵⁰Sened Şomara 27/1, Dışişleri Bakanlığı, Üçüncü Siyasi Daire Yayınlanmış belge; *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389, s. 78-79.

⁵¹Tan, 25 Nisan 1942.

⁵²İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁵³Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁴İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁵Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 22.

Müttefiklere karşı duygusal tahriklerde bulunuyordu. Gül Muhammedi adında bir İranlı'nın bu grubun liderliğini üstlendiği düşünülmekteydi.

Üçüncü gurup, Nüfuz alanı Tahran'dan Türkiye sınırına kadar yayılan ve Türkiye'deki çalışanları/adamlarıyla irtibat halinde olduğu düşünülen bir gruptu. Alman dostu olan tüm bu yapılar hakkında elde edilen çeşitli raporlar ve belgelerden, yakalanan Almanların Mihver güçler için propaganda faaliyetlerinde buldukları, bozgunculuk yaptıkları ve Almanya'nın beşinci kol faaliyetlerinin bir parçası oldukları anlaşılmaktaydı.⁵⁶

İngilizlerin ele geçirdiği belgelerde, Milli Şura Meclisi vekili Habibullah Novbaht'ın Mayer ve Muhammed Hüseyin Veziri ile olan işbirliği ortaya çıkarıldı.⁵⁷ Ayrıca İngilizler, Alman gizli servisinin birçok ordu subayı, bakan, Milli Şura Meclisi vekilleri, polis ve üst düzey devlet memurlarının desteği ve himayesi üzerinde hesap yaptıklarını ortaya çıkardı ki, bunlardan 160 kişinin ismi Franz Mayer'in belge, senet ve mektupları arasında ele geçti.⁵⁸ Hareketin hamilerinin isimleri arasında Genelkurmay Başkanı, General Yezdanpenah ve Jandarma Genel Komutanı Tümgeneral Ak'oli'nin de ismi görülmüyordu. Ancak bu durum, tüm bu şahısların aktif olarak komploda yer adlıkları anlamında değildi.

Bu gizli örgütün kurulması, 1942 baharında tasarlanmıştı ve Müttefiklere karşı operasyon icrası ve askeri girişimlere başlama zamanı ise Ocak 1942'de belirlenmişti.⁵⁹ Operasyonun başlama işareti ise Alman kuvvetlerin Kafkaslar üzerinden Hazar Denizi'ne hücumu veya Almanya'nın hava saldırısı idi. Bu durumda İran ordusu ve güney aşiretlerinin Müttefiklere karşı askeri operasyon başlatıp petrol bölgelerini işgal etmesi ve Müttefik devletlerin elçiliklerinin ve stratejik noktaların kontrol altına alınması kararlaştırılmıştı. Örgütün sivil unsurları ise eşzamanlı olarak haberleşme araçlarına ve hayati derecedeki önemli noktalara yönelik sabotaj düzenleyecekti. Alman hava kuvvetlerine ait uçakların inişi için İran'ın güneyinde bazı bölgeler havaalanı şeklinde tasarlanmış, gerekli yakıt ve uçakların ve Alman paraşütçülerin inişi için gerekli işaretler bu alanlara konulmuştu. Bu havaalanlarından biri İngiliz keşif uçakları tarafından Kaşkai aşiretinin topraklarında keşfedildi. İngilizler, bu olayda parmağı olan ve isimleri Mayer'e ait belgelerden ele geçirilen beş İranlı'nın çalışmalarını ve girişimlerini etkisizleştirmeye çalıştılar. Bu beş kişi İsfahan'da faaliyet gösteren Tümgeneral Zahidi ve Albay Furuher, Tahran'da Albay Kupal ve faaliyetlerini güneyde yoğunlaştıran Novbaht ve Nasırhan Kaşkai' den ibaretti. İsfahan ordu komutanı Zahidi, 1942 Aralık ayının başlarında, İngilizler tarafından tutuklandı ve gözetim altında İran dışına sürüldü.

Zahidi'nin tutuklanması, İsfahan'da genel bir üzüntü ile karşılandı. Asker ve subayları öfkelenirdi.⁶⁰ İran, Dışişleri Bakanı Zahidi'nin tutuklanmasına resmi olarak itiraz etti ve İngiliz yetkililerin suçlamalarını araştırmak için kendisinin İranlı makamlara teslim edilmesini istedi. Ancak İngiltere'nin Tahran büyükelçiliği İran yönetiminin itiraz ve talebini dikkate almadı.

İngiliz yetkililer, Ruslara Albay Kupal ve Furuher'i tutuklamasını önerdi. Ancak Ruslar, Alman casusluk örgütünün kendilerine yönelik herhangi bir tehlike arzemediği düşüncesiyle olaya dahil olma gereği duymadılar. Bunun yanında İran ordusunu yeniden yapılandırma sorumlusu olan Amerikalı General Ridley, ordu mensuplarının tutuklanmasına, askerlerin moralinin olumsuz etkileneceği sebebiyle muhalifti.⁶¹ Novbaht ise fırsattan istifade edip Kaşkai aşiretine sığınmış ve orada saklanmıştı.

Bu arada Müttefikler, Tahran'da bir konferans düzenleyeceklerdi. Alman ajanlarının Tahran Konferansı'na katılacaklara karşı bir komplo hazırlığında olduklarıyla ilgili istihbarat alınmıştı.

⁵⁶Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁵⁷İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁵⁸Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁵⁹İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁰Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁶¹İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 82-83.

Hitler, bu iş için SS şeflerinden Skorzeny'yi görevlendirdi. Skorzeny birçok sabotaj hareketlerini ve kanlı olayları başarmış bir kişiydi. Hitler'in en önemli kundakçılık ve sabotaj hareketlerinde kullandığı tanınmış Alman ajanı ve sabotajcısı Otto Skorzeny, Tahran'da Roosevelt'i kaçırma işiyle görevlendirildiğini sonradan 1966'da doğrulamıştı. O sıralar Alman Orduları işgali altındaki Polonya sınırına yakın Sovyet şehri olan Rowno'da Alman ajanlar arsına sızmış bir Sovyet ajanı bulunuyordu. Gerçek adı Nikolay Kuznetsov olan ve Alman ordusu üsteğmenlerinden Paul Zibert olarak tanınmayı başaran bu Sovyet ajanı, Tahran Konferansı'nda planlanan Alman ajanlarının Roosevelt'i kaçırma planını öğrenmiş ve Müttefiklere bildirmişti.⁶² Müttefikler bu istihbarat üzerine sıkı tedbirler alarak Tahran Konferansı sırasında güvenliği en üst seviyeye çıkarmışlardı.

30 Ağustos 1943'te İngiltere'nin Tahran Elçisi Bullard, İngilizler ve Ruslar tarafından ortak olarak hazırlanmış bazı İranlıların isim listesini İran Başbakanı'na teslim etti. Bu liste Mayer'ın İsfahan'daki evinde ele geçirilen belgeler doğrultusunda 162 İranlının ismini içeriyordu. Bullard, bu şahısların acilen tutuklanmasını istiyordu. Bu listede ordunun birçok üst düzey general ve subayı, Milli Şura Meclisi üyesi Habibullah Novbaht ve Ayetullah Kaşani'nin ismi göze çarpıyordu. Söz konusu şahıslardan 137'si tutuklanarak Sultanabad'ta İngilizlere teslim edildi. İçişleri Bakanı bir bildiri ile İranlıların tutuklanmasını halka bildirdi. Bildiride şöyle denilmişti:

“Casusluk ve bozgunculuk amacı güden ve muhtelif şubelere bölünmüş ve yönetiminde İran'da gayri kanuni olarak ikamet eden Alman unsurlarının bulunduğu bir Alman örgütü tespit edilmiştir. Bu örgütün devlete karşı ayaklanma ve silahlı eylemler niyetinde olduğu ortaya çıkmış... Netice olarak ülkede güvenlik zafiyeti oluşturma ve İran ve Müttefikler arasında işbirliği münasebetlerini karıştırmaktır. Ne yazık ki bazı İranlıların bu eylemlere katıldıkları ve Alman unsurları ile işbirliği yaptıklarından şüphelenilmektedir. Bu nedenle ülke çıkarları ve İran devletinin ittifak anlaşmasının uygulanmasına yönelik taahhüdü açısından, söz konusu şahısların sorgulanması amacıyla tutuklanmaları için girişimde bulunulmuştur.”⁶³

İngiliz ve İranlı yetkililer tarafından müştereken yapılan sorgulamalar sonunda, sanıklardan 23 kişi Şubat 1944'te serbest bırakıldı. Bir grup ise daha sonra İngilizler tarafından serbest bırakıldı. İngiltere yetkilileri ile Kaşkai aşireti liderleri arasında gerçekleşen müzakerelerden sonra, Kaşkailer Habibullah Novbaht'ı Mayıs ayında İngilizlere teslim ettiler. Haziran ayında da İngilizler, Ayetullah Kaşani'yi Tahran'ın kuzeyinde tutukladılar ve Novbaht ile birlikte Reşt şehrine götürüp, sorgulanmaları amacıyla Ruslara teslim ettiler.⁶⁴ Ayetullah Kaşani de İranlıların geneli gibi İngilizlerden hoşlanmıyordu. Bu yüzden Ruslar, Ayetullah Kaşani'ye kötü davranmadılar.

Son tutuklamaların ardından, Alman Beşinci kolunun İranlı ve Alman unsurlarının İran'daki faaliyetleri, 1945 yılında tamamen durmuş ve ortadan kalkmıştı. Artık İran'da herhangi bir tehlike Müttefiklerin menfaatlerini tehdit etmiyordu.

SONUÇ

Nazi Almanya'sının yayılma hedefleri doğrultusunda İran, petrol kaynakları ile kontrol edilmesi gereken önemli bir ülkeydi. Almanlar, 1933 yılında Hitlerin iktidara gelişinden sonra İran'da varlık göstermeye ve Rıza Şah'ı etkilemeye başladılar. Teknik uzmanlar ile İran'ın sanayi, eğitim ve daha birçok alanında hem siyasi ortamı hem de kamuoyunun dikkatini Alman gücü üzerine yönlendirmeyi başardılar.

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanların İran'ı içerden hazırlamadaki amaçları, İran ile bir işbirliği yapmanın ötesinde, olası bir Alman işgali durumunda tepkileri azaltmaktı. İran yönetimi, Savaş'ın ilk yıllarında, Almanların üstün gücüyle galip geleceklerini düşünerek Alman yanlısı tutum ile Almanlara İran'da rahat hareket imkânı verdiler. Bu sayede beşinci kol yapılanması

⁶²Valentin Berejkov, *Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2012, s. 15-19.

⁶³İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁶⁴İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 84-85.

ile örgütlenen Alman casusları, Müttefiklerin İran'a müdahale gerekçesi oldu. beşinci Kol yapılanması, sivil ve asker birçok İranlıyı kendilerine yardım edecek istek ve çaba içine çekmeyi başarmıştı. İran'da çok önceden var olan İngiliz ve Rus nefretini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardı.

İran'ın 25 Ağustos 1941 yılında, İngiliz-Sovyet ortak işgaline maruz kalması ile birlikte, Alman uzmanların sınır dışı edilmelerini kaçınılmaz kılmıştı. Bu durumda beşinci kolun gizlenmeyi başaran üyeleri ve İranlı destekçileri, Müttefikler aleyhine propaganda faaliyetleri içine girmiş ve yeraltına çekilmişlerdi. Müttefiklerin iddialarına göre Alman casuslar çeşitli sabotajlar düzenleme hazırlığındaydılar. Bu yüzden İran'da yoğun bir beşinci kol avı başlamıştı. Bu çekişmeler yaşanırken, yeni İran yönetimi, Alman casuslarının oluşturduğu güvensizlik havası yüzünden Müttefiklerin her istediğini yapan bir duruma düşmüştü.

İran'ı sömürgeci ülkeler olan İngiltere ve Rusya'nın elinden kurtarmak isteyen İranlı yöneticiler, ülkelerini Almanlara açarken gerçekçi bir yaklaşımdan uzak, daha çok duygusal etkiler altında izledikleri denge politikası ile ülkelerinin işgal edilmesi sürecine sürüklenmişlerdi. Daha doğrusu dengeli bir siyaset uygulayamamışlardı.

İşin sonunda İşgal altındaki İran, sempati duyduğu Almanları, nefret ettikleri Müttefikler için etkisizleştirmek zorunda kalmıştı.

KAYNAKLAR:

- ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Alkım Yay. İstanbul 2010
- AMERİ Huşeng, *Rıza Şah ve Thevvülat-ı İran-ı Muassır*, Naşr. Ferdosi, Stockholm 1393
- BCA, 030_10_00_00_60_406_14_1.
- BEREJKOV Valentin, *Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2012
- BEYAT Kave, *Sutun-i Pencom: Guşeha-i EzFaaliyetha-yi Avamil-i Alman Ber Esas-i Esnad-i Mahremane-i Britanya (İran 1320-1324)*, Muesse-i Ferhengi-Hüneri Cehan-i Kitab, Tehran 1391
- Cami N., *Gozeşte Çerağ Rah-ı Ayende Est Tarih-i İran Der Fasile-i Do Kudta 1299-1332*, Neşr: Koknüs, Tahran 1362
- Derbare-i Sevvom Şehrivar ve Neğş İran Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, Merkezi Pejuhiş ve Neşr-i Ferheng Siyasi-i Dovran-i Pehlevi, Tehran 2536 (1356)
- EMİNİ Ali Rıza, *Tarih-i Revabit-i Harici-yi İran Ez Kaçariyye Ta Sükuti Rıza Şah*, Hatt Sevvom, Tahran 1382
- ERKAN, Süleyman "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)" Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 1, 2010
- ERTÜRK Selahattin, *Propaganda ve Beşinci Kolun İkinci Dünya Harbinde Oynadığı Roller*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1951
- Esnadiyi Ez İşgali İran Der Cengi Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389
- FURON Raymond, *İran*, (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu) Hilmi kitabevi, İstanbul 1943
- GÜREL Şükrü S., *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniv. Siyasal Bil. Fak. Yay. Ankara 1979
- HALATBERİ Anuşirvan, *Mahbusiyyin Müttefikin Der İran (1324-1322)*, Ahura, Tehran 1385
- LENZOVSİKİ Corc, *Rekabet-i Rusya ve Garb Der İran*, Tercüme. İsmail Rain, Naşr. İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1353
- METİN Barış, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini Ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yay. Ankara 2012

RIESS Curt, *Casuslar Savaşı 1932-1942*, (Çev. Ö Andaç Uğurlu), Örgün Yay. İstanbul 2005

SCHUMACHER Edgar, *İkinci Dünya Harbi Tarihi*, (Çev. Lütfullah Ecevit), Askeri Bas., İstanbul 1948

Sened Şomara 2, Dışişleri Bakanlığı, Yayınlanmış Rapor, *Esnadi-yi Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom, Revabıt-i İran ve Amrika, Münderecat-ı Matbuat, Kongreha ve Konferansha ve Konferans-i Tehran*, C. 8, Muavenat İrtibatat ve İtilaa Risane-yi Defter-i Reis-i Cumhur Merkez Pejohiş ve İsnad, Naşr. Hane-i Kitab, Tehran 1392

Sened Şomara 27/1, Dışişleri Bakanlığı, Üçüncü Siyasi Daire Yayınlanmış belge; *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389

ŞEMİM Ali Asker, *İran Der Dovre-i Saltanat-ı Alihazret Muhammed Rıza Şah Pehlevi*, Naşr. İbn Sina Tehran 1346

Tan, 25 Nisan 1942.

Vatan 25 Ağustos 1941.

ZERGER Ali Asğar, *Tarih-i Revabıt-i İran ve İngilis Der Dovre-i Rıza Şah*, (Tercüme. Kaveh Beyat), Naşr. Pervin, Tehran 1372

ZOVKİ İrec, *İran ve Kudretha-yi Bozrg Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, pajenk Neşr, Tehran 1367

